

Afkomst

Er is over Jacobus Stellingwerf heel wat beweerd en gefantaseerd en daarop voortbordurend wordt er nog al eens negatief over hem geoordeeld. Maar het is niet juist om hem te vergelijken met bijvoorbeeld de nieuwe generatie topografische tekenaars als Pronk, De Haan en De Beijer, die ter plaatse gingen tekenen. Stellingwerf was een kopiist, die natekende wat hem voorgelegd werd. Oorspronkelijke tekeningen zijn van hem niet bekend, zelfs niet uit Amsterdam, waar hij zijn hele leven gewoond heeft.

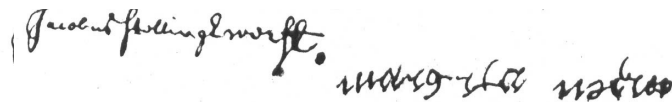
Hij was ook geen tekenaar van professie. Bij zijn eerste huwelijk, in 1703, wordt als beroep goudsmid genoemd, het beroep dat zijn grootvader van moederszijde eveneens uitoefende. Waarschijnlijk deden beiden dat in een ondergeschikte functie, want ze zijn niet in de poorterboeken te vinden en er is geen meesterteken bekend. Het beroep van grootvader van vaderszijde, die rond 1600 geboren moet zijn, werd bij de doop van diens vier kinderen respectievelijk als tapper, tobacckverkoper, wijnverlater genoteerd. Mogelijk had hij een ambtelijke functie, die met wijn en tabak te maken had. Hij droeg nog niet de naam Stellingwerf, maar stond te boek als Jacob Jansz. Daar waren er meer van. In de periode waarin hij gestorven moet zijn, tussen 6 oktober 1636 en 9 maart 1639, is in Amsterdam 21 keer een Jacob Jansz begraven. Alleen via zijn vrouw, Elsje Martens, kon het gezin gereconstrueerd worden. Het laatste kind van dit echtpaar was Roeland, die op 16 juli 1637 gedoopt werd.

Deze Roeland, later Roelof genoemd en van beroep knopenmaker, ging op 19 maart 1666 in ondertrouw met Catalina van Hoorn, dochter van een goudsmid. Bij die gelegenheid gebruikte hij voor het eerst de naam Stellingwerf. Het hoorde er in die tijd een beetje bij om een familienaam aan te nemen. Waarom dat Stellingwerf werd, is onbekend. Van een relatie met de Friese landstreek van die naam blijkt niets. Stellingwerf was toen een veel voorkomende naam in Amsterdam en het zal wel door een relatie met iemand van die naam zijn, dat hij zich zo ging noemen.

Van het echtpaar Roelof Stellingwerf en Catalina van Hoorn werden vijf kinderen gedoopt, allemaal in de Nieuwe Kerk. De oudste was Jacobus, gedoopt 2 februari 1667; getuigen waren grootvader Antonij van Hooren en grootmoeder Elsje Martens. De jongste zoon, Abraham, werd op 12 december 1685 gedoopt. Die werd later verver en in 1724, in navolging van zijn vader, als poorter ingeschreven.

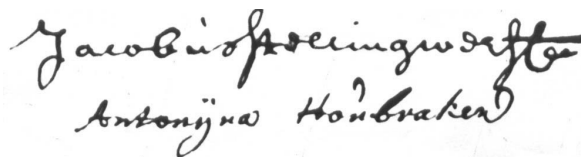
Levensloop

Jacobus Stellingwerf (1667-1727) trouwde twee keer. De eerste keer, in 1703, met Margarieta van Nierop, een weduwe uit Amstelveen. Zij had uit haar eerste huwelijk vijf kinderen, waarvan er vermoedelijk één jong gestorven is. Het nieuwe echtpaar kreeg geen kinderen. Margarieta werd op nieuwjaarsdag 1712 begraven in de Zuiderkerk.

Jacobus Stellingwerf
Margarieta van Nierop

Jacobus' tweede ondertrouwacte dateert van 14 mei 1723; hij was toen 56 jaar en zijn stiefkinderen waren volwassen. Bruid was de 37-jarige Antonina Houbraken (1686-1736), vrijgezelle dochter van Arnold Houbraken (1660-1719), bekend schilder, etsen en auteur. Antonina was zelf tekenares, haar zuster Christina trouwde met de schilder Anthony Elliger en haar broer Jacob maakte naam als graveur.

Jacobus Stellingwerf
Antonina Houbraken

Het ligt voor de hand dat Jacobus Stellingwerf door het contact met deze familie in het tekenvak terecht kwam. Als tekenaar heeft hij voorzover bekend alleen voor Matheus Brouërius van Nidek gewerkt. Hij overleed in 1727 en werd op 29 december van dat jaar in de Nieuwe Zijds Kapel in Amsterdam begraven. Als wij er van uitgaan dat hij op zijn vroegst in 1720 met tekenen begon, zoals verderop verondersteld wordt, en dat het rond 1725 al weer afliep, heeft hij slechts een jaar of zes als tekenaar gewerkt.

Tekenen voor Brouërius van Nidek

Het contact tussen Stellingwerf en Brouërius van Nidek is waarschijnlijk ontstaan via de familie Houbraken. Antonina's vader, Arnold Houbraken, en Stellingwerfs opdrachtgever, Matheus Brouërius van Nidek, kenden elkaar al langer. In 1716 had Houbraken de titelprent van Brouërius' *Zederyke zinnebeelden der tonge* getekend.

Het is moeilijk te zeggen hoeveel tekeningen Stellingwerf in die jaren voor Brouërius gemaakt heeft. Bij ongeveer 17% van de vermeldingen van gebouwen in de *Atlas* staat namelijk geen naam; daar zijn er ongetwijfeld ook van Stellingwerf bij. Bovendien staat een deel van Stellingwerfs tekeningen op naam van de leverancier van zijn voorbeelden. In de *Atlas* tellen we ongeveer 2300 tekeningen op naam van Stellingwerf. Daarbij komen er nog driehonderd die op naam van een andere tekenaar staan, waarvan honderd negentig op naam van een Berkhuis.

Wellicht komen daar ook nog een aantal anonieme tekeningen bij. Omdat deze aantallen deels op schattingen berusten houden we het er op dat Stellingwerf 'ongeveer 2.564' tekeningen voor Brouërius maakte. Dat getal ontstond bij de splitsing naar jaartallen zoals hieronder is aangegeven.

Als er een jaartal bekend was zette Stellingwerf dat op zijn tekening. Soms stond het op zijn voorbeeld en soms was bekend wanneer een schets gemaakt of geleverd was. Dat laatste moet het geval geweest zijn met de Friese schetsen, waarvan een deel is teruggevonden¹. Op die schetsen komt geen jaartal voor, maar op de tekeningen die Stellingwerf er naar maakte wel. Als het jaartal onbekend was, bleef de tekening ongedateerd. Stellingwerf vermeldde nooit het jaartal waarop hij zijn de tekening maakte. Een enkele keer deed Brouërius dat alsnog.²

Het op de tekeningen vermelde jaartal geeft enige indicatie van de jaren waarin Stellingwerf voor Brouërius tekende. Hieronder zijn het aantal tekeningen per aangegeven jaartal weergegeven.

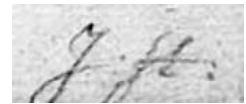
geen jaartal	903	1723	410
voor 1701	628	1724	64
1701-1716	15	1725	15
1717	37	1726	10
1718	48	1727	3
1719	9	1728	-
1720	111	1729	-
1721	93	1730	<u>1</u>
1722	217	totaal	2564

De jaartallen van vóór 1717 zeggen niets over het jaar waarin Stellingwerf ze natekende. De jaartallen 1717-1719 komen grotendeels voor op tekeningen naar Berkhuis, die mogelijk in opdracht van Brouërius werkte. We weten niet wanneer Brouërius besloot om van het veelvormige en soms onduidelijke materiaal dat hij bijeenprokkelde eenvormige tekeningen te laten maken en daarvoor Stellingwerf inhuurde. Dat zal gezien de jaaraanduidingen rond 1720 zijn geweest. Zowel de jaartallen op de tekeningen als wat we hiervoor zagen over Brouërius gezondheidstoestand lijken er op te wijzen dat rond 1725 zijn activiteiten op een laag pitje kwamen te staan.

Dat alles leidt tot de veronderstelling dat Stellingwerf van ongeveer 1720 tot 1725 voor Brouërius heeft getekend.

Uiterlijke kenmerken

Van de afbeeldingen die Brouërius van her en der bijeen bracht en van de schetsen die hij liet maken werden door Stellingwerf gelijkvormige tekeningen gemaakt. Meestal maten die ongeveer 145 x 200 mm. Onder de tekening is altijd ruimte gelaten voor een onderschrift, waarin Stellingwerf meestal een omschrijving van de voorstelling gaf, met daarachter (voorzover bekend) het jaartal van zijn voorbeeld. Zijn tekeningen signeerde hij geheel rechts met potlood: JS^t. Die signatuur is vaak nauwelijks meer te lezen.

Soms schreef Brouërius het onderschrift, of voegde hij gegevens aan die van Stellingwerf toe. Een aanduiding van de herkomst van het origineel, zoals vooral voorkomt bij tekeningen naar Berkhuis of De Raadt, werd altijd door Brouërius geschreven. Rechtsonder staat dan bijvoorbeeld 'F. Berkhuis ad vivum delineavit'. Als er door de omvang van een aantekening van Brouërius onvoldoende ruimte bleef voor de signatuur van Stellingwerf, bleef deze achterwege of werd kleiner geschreven. Dat lijkt erop te wijzen dat Stellingwerf zijn signatuur pas later onder de tekening plaatste.

Rumpdt in de tielerwaard 1669
Tekening, onderschrift en signatuur van Stellingwerf
naar een voorbeeld uit 1669
Bibliotheek, Rotterdam (351)

De Woolbeke by Lochem
Tekening en onderschrift van Jacobus Stellingwerf;
Rechtsonder in handschrift Brouërius van Nidek:
F. Berkhuis 1720 ad vivum delin:
Bibliotheek Rotterdam (432)

Van een aantal tekeningen is het onderschrift weggesneden en het onderwerp met ijzergalnoteninkt boven in de tekening geschreven. Dat is niet altijd door dezelfde hand gedaan. Ook is vaak, eveneens met ijzergalnoteninkt, linksboven in de tekening een getal van max. 3 cijfers aangebracht. Soms is dat later weer weggekrabd en niet meer of moeilijk leesbaar. Deze correcties zijn waarschijnlijk door latere eigenaars gemaakt. Er is geen verband te vinden tussen de getallen en een volgorde naar streek of alfabet.

Stellingwerf was een vijftiger toen hij voor Brouërius topografische tekeningen ging maken. Daarvóór had hij waarschijnlijk alleen getekend in verband met zijn werk als goudsmid. Dat, en het feit dat hij in korte tijd een groot aantal tekeningen moest produceren, heeft ongetwijfeld zijn manier van tekenen beïnvloed. Daar komt bij dat Brouërius aan de kwaliteit van het tekenwerk kennelijk geen hoge eisen stelde.

Stellingwerf kopieerde over het algemeen zijn voorbeelden vrij nauwkeurig, maar met weinig fantasie.⁴ Het gebouw of gebouwencomplex is in zijn tekeningen nog al eens te klein voor het kader. De ruimte er omheen wordt dan gevuld met water, wolken en typisch Stellingwerf-geboomte. Hij kon redelijk met perspectief overweg, maar aan levende figuren waagde hij zich niet. Waar zijn voorbeeld onduidelijk was, bedacht hij zelf een oplossing. Zijn tekeningen zijn in pen met O.I. inkt uitgevoerd en altijd grijs gewassen; hij gebruikte nooit kleuren. Soms is voor het wassen ijzer-galnoteninkt gebruikt, die later roodbruin verkleurde. De bijgeschreven titel staat meestal ook in O.I. inkt. Later zijn daarin nog al eens correcties in ijzer-galnoteninkt aangebracht, die eveneens verkleurd zijn.

Minder dan de helft van Stellingwerfs tekeningen berustte op recent gemaakte schetsen. Helaas zijn sommige leveranciers daarvan onbetrouwbaar gebleken. De betrouwbaarheid van de oudere voorbeelden waarvan nagetekend werd is ook vaak aanvechtbaar. De tekeningen die op waarheidsgetrouw basismateriaal berusten geven wel de feitelijke situatie weer.⁵ Stellingwerfs taak was om na te tekenen wat hem werd voorgelegd. Om de echtheidsvraag hoefde hij zich niet te bekommeren.

Tot Stellingwerfs tekeningen behoren ook de ruim zestig titelbladen voor de verzameling van Brouërius van Nidek. Die zijn van een veel groter formaat. Er zijn er maar een paar van teruggevonden.⁶

Antonina Houbraken

Lange tijd werd aangenomen dat Stellingwerf in of na 1725 voor de Amsterdamse lakenkoopman Andries Schoemaker ging tekenen. Toen hij eind 1727 overleed zou zijn weduwe, Antonina Houbraken, (1686-1736) daarmee zijn doorgegaan. Na verder onderzoek zijn wij echter van mening dat alleen Antonina Houbraken voor Schoemaker tekende. In de jaren waarin zij met Stellingwerf getrouwd was signeerde zij met de initialen van haar echtgenoot, J.S.

Antonina Houbraken was een schildersdochter en zelf ook vakkundig tekenares. Waarschijnlijk was zij het die de oorspronkelijke goudsmid Stellingwerf tekenen heeft geleerd. Daarmee is ook verklaard dat beider tekenwerk zo op elkaar lijkt dat het vaak moeilijk te onderscheiden is. Bij nadere bestudering herkennen we echter bij Antonina het vakmanschap dat Jacobus ontbreekt.

Zie hierover verder het hoofdstuk 'Jacobus Stellingwerf en Antonina Houbraken' in het deel *Andries en Gerrit Schoemaker* op deze site.

Noten

¹ Door Leonard P. Kasteleyn in de collectie Bodel Nijenhuis in het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit te Leiden.

² Onderschrift van Stellingwerf: "Te Persingen, [?] in Welstant'. Wat op de plaats van [?] stond is onleesbaar en overschreven door 'Dus', terwijl achter de titel '1571' is toegevoegd, beide mogelijk door Brouërius. Rechtsonder schreef Brouërius: 'Naer een oude tekening, my geleent door den H^r Schepen van Leeuwen te Nimegen, gecopieert door J. Stellingwerf 1722'.

³ Dat Stellingwerf de signatuur *JSt* zelf schreef vindt steun in zijn handtekening onder beide ondertrouwaktes. Tekeningen bij Andries Schoemaker, die met J.S. of J:S: zijn gesigneerd, zijn niet van hem, maar van zijn vrouw Antonina Houbraken.

⁴ Er zijn verschillende gevallen waarin Stellingwerfs tekening naast zijn model gelegd kan worden. Een voorbeeld zien we bij de Groninger borgen, waar Stellingwerf kennelijk van hetzelfde basismateriaal tekende als de Gebroeders Coenders ca. 1678 voor de afbeeldingen op de zijkanten van hun wandkaart van Groningen.

⁵ Men kan hierbij denken aan de meer dan negenhonderd tekeningen uit Friesland, waarvoor rond 1720 in opdracht van Brouërius schetsen naar het leven zijn gemaakt, maar ook aan tekeningen van Groninger borgen, waarvoor 50 jaar oude voorbeelden bestonden. Ook tekeningen naar prenten van Schynvoet in Smid's Schatkamer, voorzover ze op de waarheidsgetrouwe tekeningen van Roghman uit 1646/47 zijn gebaseerd, kunnen als betrouwbaar worden aangemerkt.

⁶ Zie hierover het hoofdstuk 'De getekende Tytels'.